

שניים שנכנסו להתפלל

עזריאל לאופר (בוגר מחזור ז')

אומרת הגמרא במסכת ברכות (ה' ע"ב):

תניא אבא בנימין אומר שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו, שנאמר 'טורף נפשו באפו הלמענד תעזב ארץ'. ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר 'ויעתק צור ממקומו' ואין צור אלא הקב"ה שנאמר 'צור ילדך תשי'. ואם המתין לו מה שכרו אמר ר' יוסי ברבי חנינא זוכה לברכות הללו, שנאמר 'לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעידך'.

הגמרא מתארת מצב בו במקום מסוים יש שני מתפללים בלבד שאחד מהם סיים את תפילתו לפני חברו, ומתייחסת באופן שלילי למצב בו מתפלל זה יצא מהמקום ולא המתין לחברו. אולם הגמרא לא מפרטת האם יש חילוק בין תפילות שונות ומקומות שונים. כמו כן, לא ברור מלשון הגמרא האם מדובר על דין או הנהגה טובה בלבד.

במאמר זה נעיין בשיטת התוספות בסוגיה, ומתוך העיון בשיטתו נבוא לבאר את הסוגיה גם על פי פרשנים ופוסקים נוספים.

בתוספות (שם ו' ע"א ד"ה 'המתפלל') מובאות דעת ר"ת ודעת ר"י:

פירש ר"ת דזה היה להם בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה ולכך בלילה יש להמתין. והר"י היה מאחר תפילתו ומאריך עד שיצאו כולם, ואם בתוך כך היה שום אדם בא בבית הכנסת היה מעיין בספר עד שגמרו תפילתם. ונאה להחמיר אף לנו.

במבט ראשון נראה כי אין מחלוקת בתוספות. ראשית מובאת דעת ר"ת, האומר שדין ההמתנה לחבר שייך לבתי כנסת שהיו בשדה ולכן בתפילת ערבית היה צורך להמתין (מפני הסכנה או המזיקין). היוצא מדעת ר"ת הוא **שבימינו, שבתי הכנסת בעיר, דין זה לא חל**. אחר כך מובאת חומרה שנהג ר"י, שהיה מאריך בתפילה עד שיצאו כולם, **גם בבתי כנסיות שלנו הנמצאים בעיר**.¹

¹ יש מקום לעיין בחומרה זו של ר"י, שהרי לפי חלקו הראשון של התוספות מעיקר הדין אין בימיו של ר"י חובה להמתין בשום סיטואציה, אם כן, **עצם ההמתנה היא חומרה**. מלבד זאת, **ההארכה בתפילה וההמתנה גם למי שבא באיחור היא בעצמה חומרה**. נוסף על כך נדבך שלישי, על פי דעת הריא"ז (מובא בשלטה"ג בסוגייתנו), **שהמתנה זו הייתה גם ביום**. הרי שיש לנו חומרה משולשת. אמנם יתכן לומר שהכל כלול בתוך אותה חומרה.

אולם, במבט מעמיק יותר נראה כי צריך ללמוד את דברי התוספות בצורה אחרת. לצורך כך נראה את שיטתם של פרשנים נוספים בפירוש סוגיית הגמרא.

שיטות הראשונים בפירוש סוגייתנו

בשיטות הראשונים ניתן למצוא קשת רחבה של פירושים לסוגיית הגמרא ולהשלכות המעשיות שלה. נראה את השיטות העיקריות.

בפשטות, הגמרא לא סייגה את דבריה במציאות כלשהי, ומלשונה משמע שתמיד צריך להמתין לחבר שלא סיים את תפילתו, בין בעיר ובין בשדה, בין ביום ובין בלילה. בדרך זו הולכים ר"ח (פירושו השני לסוגייתנו במהדורת מצגר, פירוש זה מובא בשמו גם בתשובות הגאונים, סימן קיג), הראב"ן (ברכות קכה) והערוך (פירוש שני בערך טרף). הסברם הוא שהאיסור להשאיר מתפלל יחיד הוא מכיוון ששכינה שורה בשניים, וברגע שאחד מהם הולך הוא גורם לשכינה שתסתלק. מסקנתם מפירוש זה הוא: "ולזה הפירוש אפילו בתפילת שחרית ומנחה". מסתבר שלפירוש זה גם אין הבדל בין בית כנסת בעיר לבית כנסת בשדה.²

דעת ר"ח בפירושו הראשון (מהדורת מצגר שם) דומה מאוד לדעת ר"ת בתוספות:³

וקימא לן בתפילת ערבית ומפני המזיקין, שבימיהם היו הבתי כנסיות חוץ לעיר ומתוך כך אם מניחו יחידי שמא יסתכן מהמזיקים שמצויים שם יותר.

כלומר דין זה שייך לבתי הכנסת שהיו בשדות ומדובר על תפילת ערבית. היוצא מדבריו של ר"ח הוא שבימינו אין דין של המתנה לחבר.

דעת הרי"ף (ברכות ג' ע"א מדפי הרי"ף) היא שסוגייתנו מתייחסת לתפילת ערבית, והחשש להשאיר את חברו יחידי הוא מפני הסכנה (סכנת ליסטים או מזיקין):

הא פירשוה רבנן ואוקמוה בתפלת ערבית שאם הניחו יחידי ויצא חוששין שמא יבא לידי סכנה לפיכך צריך להמתין לחברו עד שמסיים את תפלתו.

בפשטות, הרי"ף לא מחלק בין בית כנסת בעיר לבית כנסת בשדה. כלומר, גם בימינו שבת הכנסת בעיר צריך להמתין לחברו בתפילת ערבית.

² על פי דברי העיניים למשפט (ברכות ה' ע"ב) אותו דין יהיה גם לשניים שעוסקים בתורה.
³ מסתבר כי זו באמת אותה דעה וגם אותו פרשן וצריך לגרוס בתוספות שלנו ר"ח במקום ר"ת, וכן כתב המרדכי (סימן י') כאשר העתיק את התוספות שלנו: "פירש ר"ח...".

אולם מעיון בדברי **תלמידי רבינו יונה** מתגלה הבנה אחרת בדברי הרי"ף (ד"ה 'הא'):

כתב רבינו חננאל שבימיהם היו הבתי כנסיות חוץ לעיר ומתוך כך אם מניחו יחידי שמא יסתכן מהמזיקים שמצויין שם יותר.

ניתן להסיק מפירושם, אשר בו הם מקשרים בין דברי ר"ח (בפירושו הראשון) לדברי הרי"ף, שהם מעמידים את דברי הרי"ף בבית כנסת **שבשדה** בלילה. הבנה זו של תר"י מתחדדת עם סיום דבריהם בו נראה שהם חולקים ופוסקים שגם בבתי כנסיות שבעיר צריך להמתין (שהרי אם הרי"ף דיבר על בית הכנסת שבעיר מדוע הם צריכים לחלוק). מכיוון שאין סכנה בעיר, אלא רק בשדה, (על פי ההבנה שהרי"ף כ"ח) נתנו תר"י טעם שלא יתבלבל המתפלל בתפילתו (ומהקשר הדברים נראה שמדובר דווקא על תפילת הלילה):

ונראה דאפילו בבתי כנסיות שבעיר יש זה הדין שדרך העולם כשאדם עומד יחידי בתפלה תפלתו מתבלבלת.

כפי שהזכרנו, דעת תר"י שגם **בבתי הכנסת שבעיר (ובפרט בימינו) צריך להמתין בלילה** לחברו מפני שמתבלבל בתפילה.

פסיקת הטור והשולחן ערוך

כותב **הטור** על סוגייתנו (אורח חיים ז):

ופירש ר"ח דוקא בימיהם שבת כנסיות היו בשדות ושכיחי מזיקין. ויש אומרים דאף בשלנו בלילה צריך להמתין, ור"י היה ממתין אף בשלנו ביום.

את המקורות לדינים שהביא הטור כותב **הבית יוסף**, ומשווה את דעת ר"ח ור"ת (שם):

ומה שפירש רבינו בשם רבינו חננאל כן כתב ה"ר יונה בשמו, וכן כתבו התוספות בשם ר"ת, והרי"ף כתב הא פירשוה רבנן ואוקמוה בתפלת ערבית שאם הניחו יחידי ויצא חוששין שמא יבוא לידי סכנה.

ובאופן דומה לטור פוסק **השולחן ערוך** (שם ז, טו):

אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבית הכנסת שבשדות או אפילו בבית הכנסת שבעיר, אם היא תפילת ערבית (שמתפללים בלילה), חייב חברו להמתין לו עד שיסיים תפלתו כדי שלא יתבלבל בתפלתו (ויש מחמירין אפילו ביום ובבתי הכנסת שלנו שהם בעיר). ואם מאריך בבקשות ותחנונים אינו חייב להמתין לו.

בעקבות דברי השולחן ערוך עולות כמה שאלות:

(1) נראה מתחילת דבריו שדין המתנה בבית הכנסת שבשדות הוא **ביום** (אחרת לא היה צריך לחלק בין בית כנסת שבשדות ושבעיר) ומדברי הטור משמע שדין זה נובע מפירוש ר"ח. והלא על פי האמור לעיל, ר"ח פסק שצריך להמתין בבתי כנסת שבשדות **בלילה**! כיצד מיישבים את הסתירה בדעתו של ר"ח?⁴

(2) השיטה השנייה (המתחילה במילים "או אפילו") נראית כשייכת לתר"י (על פי מסקנתנו בסעיף ד' לעיל וכן לפי הלשון "שלא יתבלבל בתפלתו"). אולם, לגבי מקור הדין השלישי (המתחיל במילים "ויש מחמירין") נכתב בסוגריים: "הטור והמרדכי בשם ר"י ותר"י פרק קמא דברכות". הרי שנראה כי יש בסעיף זה שתי הלכות מתר"י ואילו אנו ראינו דין אחד בלבד! כנראה שהשיטה השנייה אינה שייכת לתר"י. אם כן, מהו המקור להלכה זו?

(3) עוד קשה על מראה המקום שמייחס את החלק בשולחן ערוך המתחיל במילים "ויש מחמירין" לדעתם של תר"י. שהרי, לפי דעתם המתנה כיום היא דין (שמא יתבלבל) ולא חומרה. כעין זה שאל החיד"א (ברכי יוסף אורח חיים ז).

(4) מדוע תר"י מוציאים את דברי הרי"ף מפשטם ומפרשים שהוא מדבר על בית הכנסת שבשדות? הרי הוא לא הזכיר זאת בדבריו.

הסבר הגר"א לסוגייתנו

נעניין בביאור הגר"א לסוגייתנו (ז, טו) על מנת להבין את דברי הראשונים:

בבית הכנסת שבשדות – תוספות שם (ו' ע"א) בשם ר"ח.

או כו' – כן פירש הרי"ף וכן כתבו תוספות שם.

ויש כו' – שם בתוספות בשם ר"י.

מעיון בדברי הגר"א מתגלה לנו לימוד שונה של תוספות, לעומת ההבנה שהבנו בתחילה.

כזכור, **חילקנו את התוספות לשני חלקים**: דעת ר"ת (או ר"ח), ומנהגו של ר"י.

אולם מביאור הגר"א אנו רואים **שלוש הפניות לתוספות עם שלוש שיטות שונות!** מהיכן

הגיעה שיטה שלישית בתוספות!?

⁴ ואין כל מקום לתירוץ שר"ח הביא שני פירושים, שהרי פירושו השני כלל לא מכניס לשיקול את מיקום בית הכנסת ושעת התפילה.

נראה כי שיטת ר"י לא תעזור לנו בפתרון הבעיה מכיוון שהיא מופיעה בבירור בתוספות ובביאור הגר"א. אם כן, מוכרחים להגיד כי חלקו הראשון של התוספות כולל שתי אמירות ובעצם שתי שיטות! לפי זה, כך צריכה להיות החלוקה:

(1) "פירש ר"ת דזה היה להם בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה" – מכיוון שהגמרא לא עסקה בתפילה מסוימת מתפילות היום, בא ר"ת⁵ לומר שבבתי כנסת שבשדה יש להמתין גם ביום.

(2) "ולכך בלילה יש להמתין" – מפני שבבתי כנסת שבשדה ממתנים גם ביום (מחשש מזיקין/סכנה) אזי בבתי כנסת שלנו, שנמצאים בעיר, צריך להמתין בלילה (כנראה מחשש למזיקין/סכנה). לא ברור כל כך אם דעה זו ר"ח אומר בעצמו או שהתוספות אומרים זאת כמסקנה מדבריו.⁶

אחר זאת, מצאתי בספר דמשק אליעזר לרבי אליעזר לנדא מהורדונא על ביאור הגר"א שפירש כך את דברי הגר"א, וכן כתב גם בספר מי השלח (ברכות ו') לרבי מאיר יונה שאף.

ניתן אולי לומר שאת הדעה השנייה בתוספות אומר ר"ח בעצמו (כך נראה מדברי הדמשק אליעזר) מפני שמצינו לפחות שני מקומות בהם מובאת דעתו של ר"ח שצריך להמתין בלילה, וכנראה הכוונה היא לבתי כנסת שלנו – בפסקי ברכות (כת"י, מובא בהערת המהדיר לפירוש הר"ח לברכות) מופיע: "פר"ח קיימא לן הכי בתפילת ערבית ומפני המזיקין והלכתא אל יניח אותו יחיד וימתין לו עד שיתפלל", הרי שדין זה קיים גם בבתי כנסיות שלנו ולא רק בשדות. בפסקי הלכות מברכות כותב הריטב"א: "ונראה בעיני שלא נאמר כן אלא בתפילת ערבית שמא יסתכן חברו יחיד בלילה, וכן ביאר ר"ח ז"ל". אין כאן התייחסות לבתי כנסת שבשדות דווקא. גם בנוסח שמובא במהדורת מצגר כתוב בהמשך דברי הר"ח: "שבימיהם היו הבתי כנסיות חוץ לעיר ומתוך כך אם מניחו יחידי שמא יסתכן מהמזיקים שמצויים שם יותר", וניתן לומר, בדומה ללימוד התוספות, שמפני שבימיהם בבתי כנסת שבשדה המתינו גם ביום אנו צריכים להמתין בבתי כנסת שבעיר בלילה.⁷

⁵ מדברי הגר"א רואים בבירור שהשווה את ר"ת עם ר"ח וכנראה שהחילוף מקורו בגרסאות שונות. ⁶ היה אפשר לומר שזו דעתו של ר"ח מהנימוקים שיובאו לקמן בגוף המאמר. אך אם כן, מדוע הגר"א לא כתב שהמימרה השנייה היא משמו של ר"ח אלא כתב: "וכן כתבו תוספות שם", כאומר שתוספות הסיקו זאת מדברי ר"ח במימרה הראשונה? אולי אפשר לומר שרצה הגר"א ללמדנו שהתוספות מתחלק לשלושה חלקים ועל מנת שנבחין בכך שינה בכל פעם את הציון מהתוספות. במקביל לכך, סמך על כך שלא יתבלבלו הלומדים מפני שמקור זה מבואר בבאר הגולה (אות ח) – שם מופיע ר"ת (ולפי דברינו עד כה החילוף בין ר"ת לר"ח הוא בגלל נוסחאות שונות) וכן בגלל הסמיכות לדעת הרי"ף אשר כפי שהזכרנו, בפשטות נראה מדבריו שפוסק להמתין בלילה גם בעיר. עוד אפשר לומר שהייתה בידו הגירסה של ר"ח אשר מופיעה בתר"י ובמרכזי בה לא כתוב במפורש שפסק להמתין בלילה גם בעיר.

⁷ הבנה זו בדברי ר"ח יכולה להסביר את שאלתו של הבן איש חי (עוד יוסף חי, ברכות ה' ע"ב) על כך שהטור השווה את דעת ר"ח ור"ת, שהרי ר"ח כתב שהאיסור היה בימיהם בלילה לעומת ר"ת שנראה

גם אם נאמר שאת הדעה השנייה בתוספות, הם בעצמם אומרים (כך כותב מי השלח), עדיין אין זה אומר שר"ח חולק על כך. יתכן והוא מסכים עם דעה זו, אלא שהוא לא דיבר על המציאות של בתי הכנסת שלנו.

הוכחה חזקה להבנתו של הגר"א ניתן לראות בדברי **תוספות הרא"ש** (המקביל לתוספות 'המתפללי') על גמרתנו:

פירש ר"ת דוקא בבתי כנסיות שלהם שהיו רחוקים מן העיר, **ושמא גם בשלנו בלילה**, ור"י היה רגיל להמתין אפילו ביום.

מדבריו של הרא"ש רואים באופן ברור כי התוספות מחולק לשלוש מימרות, כאשר המימרה השנייה מפרשת שצריך להמתין בבתי כנסת שלנו בלילה. כמו כן, על פי הפיסוק בתוספות הרא"ש נראה כי יש שלוש שיטות, לאפוקי מהפיסוק של התוספות בגמרות שלנו שמראה שהתוספות מחולק לשניים.

על פי הסבר הגר"א נבוא לבאר את דברי הפוסקים:

- (1) דעת ר"ת / ר"ח – יש להמתין בבתי כנסת שבשדה גם ביום.
- (2) דעת הרי"ף ור"ח (או תוספות בעקבות דבריו) – יש להמתין בבית הכנסת שבעיר בלילה.
- (3) דעת ר"י – חומרה להמתין אפילו ביום בבתי כנסת שבעיר.

ניתן לשים לב שאין מחלוקת בין שלוש הדעות שהזכרנו. הדעות הראשונה והשנייה מדברות על מציאויות שונות והדעה השלישית מדברת על חומרה, לא על שורת הדין.

על פי ההבנה שהרי"ף מדבר על המתנה בבית הכנסת שבעיר בלילה, מה באים תר"י לחדש כאשר הם אומרים על דבריו: "ונראה דאפילו בבתי כנסיות שבעיר יש זה הדין שדרך העולם כשאדם עומד יחידי בתפילה תפילתו מתבלבלת!" על פניו הדברים נראים כחוזרים על דברי הרי"ף – שיש חובת המתנה בבית הכנסת שבעיר.

יתכן לומר שתרי"י חולקים על הרי"ף (וכן ניתן להבין מהגר"א שלא הביא את תר"י יחד עם דעת הרי"ף) והחידוש שלהם הוא **שצריך להמתין לחברו בבית הכנסת שבעיר גם ביום מצד הדין!** החילוק בין יום ללילה אינו מתיישב היטב עם טעמם של תר"י: "כשאדם עומד יחידי בתפילה תפילתו מתבלבלת", ללא קשר לסכנה/מזיקין ולזמן ביממה. דעה זו לא נפסקה להלכה בשולחן ערוך, כפי שלא פסק את דעת ר"ח (בפירושו השני), תשובות הגאונים, הראב"ן והערוך אשר חייבו להמתין לחברו גם ביום ובעיר מצד הדין.

שמדבר גם על היום. לפי מה שכתבנו ר"ח יסבור שהאיסור בימיהם היה ביום כמו ר"ת והאיסור בלילה הוא בימינו דווקא.

יישוב השאלות

על פי דברינו עד כה ננסה לענות על השאלות שהעלינו :
מעיון בדברי ר"ח מתברר שככל הנראה דעתו היא שיש להמתין בבתי כנסיות שבשדות גם ביום ולא רק בלילה.

נראה שאף שיטה משלוש השיטות שהובאו בשולחן ערוך איננה שיטתם של תר"י. השיטה השנייה לא מחייבת להמתין ביום ואילו השיטה השלישית פוסקת שההמתנה היא רק מחמת חומרה ולא מצד הדין. אמנם, יש לעיין במטבע הלשון שהובא שם : "כדי שלא יתבלבל בתפילתו" ואשר כנראה נלקח מלשונם של תר"י.⁸

על פי תר"י, הרי"ף איננו עוסק בבתי כנסת שבשדות אלא בבתי כנסת שבעיר בלילה, דעת ר"ח הובאה כסיבה להמתנה בלילה (כפי שלמדנו את תוספות 'המתפלל'). תר"י חולקים ואומרים שיש להמתין ביום ובעיר.

דעת ה"ויש מחמירין" אינה דעת תר"י אלא דעת ר"י, שהרי תר"י פוסקים שיש להמתין מצד הדין ולא משום חומרה (לגבי מראה המקום ברמ"א עיין בהערה 8).

יישוב תוספות קשה בדף ב'

לאור הבנתנו את הסוגיה על פי הגר"א, ניתן כעת להבין תוספות קשה בתחילת מסכת ברכות (ב' ע"א ד"ה 'המברך') אשר מתייחס לסוגיית ההמתנה לחבר בתפילה :

ולא קא חשיב יראו עיננו דההיא ברכה תקנו רבנן כדי להמתין לחבריהם בבית הכנסת. ודוקא בבתי כנסיות שלהם שהיו עומדים בשדה והם מסוכנים מן המזיקים אבל בבתי כנסיות שלנו אין צריכין להמתין לחבריהם אלא בלילה.

ברישא של התוספות אנו מבינים כי בתפילת הלילה (שהרי אנו עוסקים בברכת יראו עיננו) דווקא בבתי הכנסיות שלהם, שהיו בשדות, היה צריך להמתין לחבריהם. היוצא מהרישא הוא **שבבתי הכנסת שבעיר אין צורך להמתין בלילה**. אולם, בסיפא אנו רואים **שבבתי הכנסת שלנו צריך להמתין בלילה!** לכאורה, המילים "אלא בלילה" נראות כמיותרות. אולם, על פי דרכנו עד עתה ניתן לתרץ ולומר שבבתי הכנסת שהיו בשדה היו ממתנינים גם **ביום** ובבתי הכנסת שלנו צריך להמתין **רק בלילה**. תירוץ זה הובא בספר מגיד תעלומה

⁸ לגבי מראה המקום שהובא בדעת הרמ"א וציין לתר"י, לא בהכרח שהרמ"א הוא זה שכתב את מראי המקומות על המפה.

(ברכות ו' ע"א) לבעל הבני יששכר, ר' צבי אלימלך מדינוב, וכן נראית גם מסקנתו של ר' צדוק הכהן מלובלין לאחר נסיונות תירוץ אחרים (צדקת הצדיק ל"ו).

אמנם, **בספר שדה צופים**, לרב דוד פרידמן, על מסכת ברכות, חולק על הצורה בה הבנו את תוספות 'המתפללי' מפני שבפסקי התוספות (סימן יב) כתוב במפורש:

אין צריך להמתין לחברו בבתי כנסיות שלנו וכפר"ת. ור"י היה ממתין ונאה להחמיר אף לנו.

כלומר, מפסקי התוספות נראה כי לדעת ר"ת לא צריך היום להמתין לחבר, כפי ההבנה הראשונה שלנו בתוספות, ובעצם צריך להמתין דווקא בבתי הכנסת שבשדה בלילה.⁹ לדעת השדה צופים, תוספות בדף ב' חולקים על תוספות 'המתפללי' וסוברים שבבתי הכנסת שבשדות יש להמתין גם ביום ובבתי הכנסת שלנו רק בלילה (כפי שהסברנו, אלא שהוא סובר שתוספות 'המתפללי' חולק על כך).

אך קצת קשה על השדה צופים, שהרי פסקי התוספות מסיימים את דבריהם בהבאת המקור: ד"ה 'המתפללי' ובדף ב' ע"א ד"ה 'המברך'. הרי שהשווה את דברי התוספות בדף ב' ובדף ו' ('המתפללי'), ואילו על פי השדה צופים התוספות חולקים! קושיה זו איננה מחזיקת את שיטת הגר"א אלא גורמת לנו להבין שלשיטת פסקי התוספות, גם תוספות בדף ב' סוברים שכיום לא צריך להמתין לחבר.

על מנת להסביר את הקושיה שהצגנו קודם גם לשיטת פסקי התוספות נצטרך לומר שלא גורסים בתוספות בדף ב' ע"א את המילים "אלא בלילה" ואז נקרא כך את התוספות:

ולא קא חשיב יראו עיננו דההיא ברכה תקנו רבנן כדי להמתין לחבריהם בבית הכנסת. ודוקא בבתי כנסיות שלהם שהיו עומדים בשדה והם מסוכנים מן המזיקים אבל בבתי כנסיות שלנו אין צריכין להמתין לחבריהם.

כלומר, בבתי הכנסת שהיו בשדה היה צריך להמתין, אך בבתי הכנסת שלנו אין צורך להמתין. הגהה זו הייתה נראית לר' צדוק, לשפת אמת ולשדה צופים להגיה אך נמנעו מכך וחיפשו תירוץ אחר, ואמנם, במהדורת ש"ס פריעדמן מביא שבכת"י ליתא "אלא בלילה".

⁹ וכך נראה שהבין גם המאירי (בית הבחירה ברכות ה' ע"ב).

הגירסה בחומרה של ר"י

אולי אפשר לומר שהמחלוקת בין שיטת הגר"א לפסקי התוספות תלויה גם בגירסה של מנהגו של ר"י. בלשונם של תוספות לא מופיע שר"י היה ממתין ביום (כפי שהובא בטור וכן בשלטה"ג בשם ריא"ז). אם כן, מהי החומרה שהוא נקט? לשיטת פסקי התוספות ניתן לומר שלדעת ר"ת אין צורך להמתין כלל בימינו ור"י החמיר להמתין (לאו דווקא ביום). לפי שיטת הגר"א, ר"ת/ר"ח (או המימרה השנייה בתוספות) סובר שכיום צריך להמתין בלילה, ועל כן חומרנו של ר"י הייתה שהוא המתין גם ביום (כפי הנוסח שהובא בטור). אמנם, קצת קשה על הדברים מפני שלקמן נראה שדעת הטור הינה כדעת פסקי התוספות (ועל כן, לפי דברים אלו לא היה צריך לגרוס שר"י המתין ביום).¹⁰

זהותו של מחבר פסקי התוספות שנויה במחלוקת, יש אומרים שהמחבר הינו הרא"ש, יש אומרים שהמחבר הינו רבי יעקב בעל הטורים ויש עוד דעות בנושא. יתכן לומר שאת פסקי התוספות במסכת ברכות כתב בעל הטורים. נסתכל שוב בדברי הטור:

ופירש ר"ח דוקא בימיהם שבתי כנסיות היו בשדות ושכיחי מזיקין. ויש אומרים דאף בשלנו בלילה צריך להמתין.

נראה מדבריו, שדברי הי"א, הסוברים שבבתי כנסת שלנו בלילה צריך להמתין, חולקים על ר"ח.¹¹ היוצא מכך הוא שלדעתו של ר"ח (מסתמא הכוונה היא לאותו ר"ת שראינו בתוספות), בבתי הכנסת שלנו אין צורך להמתין אפילו בלילה, כפי שראינו בפסקי התוספות. עוד ניתן לומר בסבירות גבוהה מאוד, שהמחבר אינו הרא"ש מפני שבתוספות הרא"ש הוא כותב במפורש שר"ת סובר שכיום צריך להמתין בלילה ולא כפי שכתוב בפסקי התוספות.

¹⁰ ניתן לומר, כפי שהזכרנו בתחילת דברינו, שר"י נהג חומרה משולשת: עצם ההמתנה, המתנה ביום והארכה בתפילה על מנת לחכות למי שאיחר. אולם דבר זה שומט את הקרקע מהבנת המחלוקת כתלויה בגירסה.

¹¹ ועייין בדמשק אליעזר (צ, טו) שתמה על הטור מתוספות בדף ב' ע"א ששם מפורש שגם בימינו צריך להמתין לחברו.

פסיקת הרמב"ם

בבואנו לברר מהי פסיקת הרמב"ם בסוגייתנו נגלה כי הרמב"ם במשנה תורה לא מתייחס באופן ישיר לסוגיה. ננסה להבין את דעת הרמב"ם מסוגיה אחרת במסכת שבת (כ"ד ע"ב) העוסקת בתפילת מעין שבע:

דאמר רבא יום טוב שחל להיות בשבת שליח ציבור היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביום טוב. הכי השתא התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך **ורבנן הוא דתקוני משום סכנה** אבל הכא יום הוא שנתחייב בארבע תפלות.

על פי סוגיה זו פוסק **הרמב"ם** בהלכות תפילה ונשיאת כפים (פ"ט הי"א):

ולמה תקנו חכמים זה? מפני שרוב העם באין להתפלל ערבית בלילי שבתות ויהיה שם מי שנתאחר לבא ולא השלים תפלתו וישאר לבדו בבית הכנסת ויבא לידי סכנה, לפיכך חוזר שליח ציבור ומתפלל כדי שיתעכבו כל העם עד שישלים המתאחר ויצא עמהם.

לכאורה, רואים מהרמב"ם שהוא פוסק את דין "שניים שנכנסו להתפלל" בתפילת מעין שבע בליל שבת בלבד. אולם, העין משפט בציון ההלכה לסוגיה בברכות (ציון ד') מפנה לרמב"ם שהבאנו כאן, ואולי יש מקום לומר שדעתו היא שהרמב"ם פוסק כסוגייתנו, שיש להמתין לחבר גם בתפילות ימות החול, אלא שמסיבות כלשהן מצא לנכון לכתוב בהלכות רק את הדין לגבי תפילת מעין שבע.¹²

בדרך האחרונה הולך **הרב יוסף קאפח** (משנה תורה שם, מהדורת הרב קאפח סימן נ'), ואומר שמפסק זה של הרמב"ם רואים כי פסק את הסוגיה בברכות להלכה:

ס"ל לרבנו דהא דאבא בנימין ורבנן דברכה מעין שבע **חדא היא**, וכמו שפירש הר"עין משפט.

¹² בל נטעה ונחשוב כי העין משפט ציין את הציונים כליקוט בעלמא ללא עיון מעמיק, שהרי מחברו הוא תלמיד חכם מסוף תקופת הראשונים - רבי יהושע בועז, בעל שלטי הגיבורים על הרי"ף, ומסתמא ציין את מראי המקומות לאחר עיון רב בסוגיות.

בדרך אחרת הולך הרד"ע¹³ (משנה תורה שם) ואומר שמדברי הרמב"ם רואים כי לא פסק את הסוגיה בברכות להלכה:

גרסינן פ"ק דברכות תניא אבא בנימין אומר שנים שנכנסו לבית הכנסת להתפלל וקדם אחד מהם ויצא טורפין לו תפילתו בפניו... ממה שלא הביא הרב דין זה **נראה שדעתו כרבינו חננאל** שפירש דדווקא בזמנם שהיו הבתי כנסיות שלהם בשדות והיה שם סכנה אם אינו ממתינו.

דהיינו, הרד"ע סובר כפי ההבנה הראשונה שהבנו בתוספות "המתפלל", שר"ח סובר שבימינו אין כלל דין המתנה למתפלל ומושך אחריו את דעת הרמב"ם. לאור ההבנה של הגר"א שר"ח סובר שבימינו יש דין המתנה קשה להגיד שהרמב"ם נמשך אחרי ר"ח. אמנם, הרמב"ם הוא גברא רבה ויתכן שיש לו שיטה ייחודית משלו אשר לאורה הוא פוסק שבימינו אין דין המתנה.

בדרך זו הולך הרמ"ה קוק (טוב ראיה, הובא בספר טוב ראוי, ברכות ה' ע"ב) ומסביר שלדעת הרמב"ם אין איסור¹⁴ להניח חברו יחידי מפניו שלו יצויר שהיה קיים איסור כזה, חז"ל לא היו צריכים לתקן ברכה מעין שבע, שהרי העם אינו רשע ולא היה עובר על איסור חכמים ומניח מתפלל יחיד לבדו. אם יש חשש סכנה, אז בוודאי שיש איסור להניח חברו יחידי, אלא שאין כל השעות שוות לעניין זה וחכמים גזרו רק בדבר שכיח כתפילת ערבית של ליל שבת שכל הציבור מגיעים (דוק בדברי הרמב"ם: "מפני שרוב העם באין להתפלל ערבית בליל שבתות").

את דעת שאר הפוסקים אשר מביאים להלכה את דברי אבא בנימין מסביר הרב קוק בכך שהם סוברים שבאיסורים לא גזרו בדבר שאינו שכיח אך בסכנה החמירו יותר וגזרו גם במקומות כאלו, שמא אותו יחיד שנשאר אחרון עם המתפלל הוא פושע או הדיוט שלא מכיר את האיסור להשאיר חברו יחידי.

אולי ניתן לומר שגם תלמידו של הרב קוק, הרב יצחק אריאלי, סובר שהרמב"ם פסק להלכה שצריך להמתין רק בליל שבת מלשונו בספרו **עיניים למשפט** (ברכות שם ציון ד'):

שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד כו', **בר"מ אינו מפורש רק גבי ליל שבת** וכמו שכתוב בגמרא שתקנו ברכה מעין שבע כדי שלא ישאר יחידי.

¹³ רבי דוד עראמה, ממפרשי הרמב"ם בסוף תקופת הראשונים, שאלוניקי ש"ה.

¹⁴ גם שיטת המאירי היא שאין איסור בדבר אלא שמצד המוסר צריך להמתין לחברו (בית הבחירה ברכות ה' ע"ב): "מדרכי המוסר ומטכסיסין של אווזים מעשה תלמידי חכמים בידיהם שאם נשארו בערבית שנים בבית הכנסת והתפלל האחד קודם חברו שימתין לחברו עד שיתפלל ולא יניחחו יחידי. ואם לא עשה כן אין רוח חכמים נוחה הימנו ותפלתו אינה ראויה להתקבל מפני שיצא שכר תפלתו בהפסד רוע מוסרו, ואם המתין לו נכפל שכרו".

סיכום

ראינו כיצד הגר"א שופך אור על אופן לימוד התוספות ועל המשמעות ההלכתית הנובעת מכך בביאורו הקצר והתמציתי על השולחן ערוך.

ההבנה הפשוטה בתוספות הובילה למסקנה כי דין הגמרא חל דווקא בשדות בלילה ואילו בימינו הוא לא חל. לעומת זאת, הגר"א הבהיר כי דין הגמרא חל בימיהם ביום **ובימינו הוא חל בלילה**.

לצורך הבנת ביאור הגר"א היה צורך להבין את שיטות הראשונים בסוגייתנו, ואכן ראינו קשת רחבה של פירושים למימרת הגמרא "שניים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו". הקשת נעה מהשיטה המרחיבה ביותר את התחום שעליו מדברת מימרה זו עד השיטה שאינה מביאה את המימרה כלל להלכה.

להלן פירוט השיטות:

(1) הגמרא מדברת **על כל התפילות ביום** מהטעם ששכינה שורה בשניים (ר"ח, ראב"ן וערוך) ומכיוון שכך, **גם בעיסוק בתורה** שבו שורה השכינה בשניים נכנסת הלכה זו (עיניים למשפט).

(2) **יש להמתין בכל התפילות** מהטעם שכאשר אדם מתפלל יחידי דעתו מתבלבלת (תר"י).

(3) יש להמתין **דווקא בתפילת ערבית** מפני הסכנה. בבתי כנסת שנמצאים בשדה, כמו בתקופת הגמרא, צריך להמתין גם ביום (רי"ף, ר"ח/ר"ת על פי הגר"א).

(4) ישנה **חומרה להמתין גם ביום** בבתי הכנסת שלנו (רי"י).

(5) יש להמתין לחבר **מדרכי המוסר ולא מן הדין** (מאירי).

(6) דין הגמרא שייך לבתי הכנסת שהיו פעם, בימינו אין מציאות שכזו ולכן **ההלכה לא שייכת לבתי הכנסת שלנו** (ר"ח/ר"ת ע"פ הטור ופסקי תוספות).

(7) **הגמרא שלנו לא נפסקה להלכה** באופן גורף אלא רק בערבית של ליל שבת (רמב"ם, על פי הראי"ה קוק).